

316.612(082)
Г87

Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості

Збірник
наукових
праць

Випуск 4

7. Samuelsson K. Protestantyzm a kapitalizm. / w P. Stein, O niektórych związkach religii z gospodarką, w: «Religia i ekonomia». – Warszawa, 1986.
8. Boulding K. E. Ekonomia jako nauka moralna, w: «Ponad ekonomią». – Warszawa, 1985.
9. Himmelfarb G. The Idea of Poverty, New York 1984, s. 48.
10. Wojtyła Por. K. Osoba i czyn. – Kraków, 1969.
11. Papież Jan Paweł II. Laborem exercens. – L'osservatore Romano, 1981, w. 8/20, (wyd. polskie).

Алла Лобанова, Олена Славіна

Суспільні кризи: гальмо чи рушій розбудови соціальних інституцій?

У статті розглянуті причини і особливості суспільних криз, зокрема суцільної глобальної кризи. Обґрунтовано, що кризи носять неоднозначний характер: з одного боку, приводять до деструктивних наслідків, але з іншого – прискорюють формування нових соціальних утворень.

The reasons and features of public crises, in particular modern global crisis are considered in the article. It is proved, that crises have ambiguous character: on the one hand they lead to destructive consequences, but on the other – they accelerate creation of new social formations.

Українське суспільство, як і світове співтовариство, переживає новий кризовий період, який розпочався наприкінці 2008 року і, за прогнозами аналітиків, триватиме не менш, як до кінця 2011 року, а може й довше.

Звісно, що у періоди криз змінюється усталений спосіб життя більшості людей, порушується конфігурація їх життєвих позицій, формуються нові або модифікуються узвичаєні моделі поведінки, набувають розповсюдження різноманітні адаптивні форми життєдіяльності, зокрема мімікрійні (наслідувальні, імітаційні). Останні дуже часто носять деструктивний характер, подекуди призводять до девіацій, які завдають суттєвої шкоди людським стосункам, суттєво впливають на функціонування соціальних інституцій, гальмуючи розвиток демократичних процесів. Саме тому актуальною є потреба з'ясування впливу суспільних криз на стан демократичних інституцій, зокрема громадянського суспільства, що і зумовлює мету даної наукової роботи. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні

завдання: по-перше, уточнити поняття «суспільна криза»; по-друге, виявити причини сучасної в Україні; по-третє, з'ясувати роль кризових явищ у розбудові соціальних інституцій, зокрема громадянського суспільства.

Останнім часом практично увесь вербально-інформаційний простір заповонився поняттям «криза» у найрізноманітніших його сполученнях: кризове суспільство, суспільна криза, криза влади, політична криза, економічна криза, криза довіри і т. д і т. п. Як правило, ці вислови звучать як *вирок* конкретній владі, конкретній економіці, конкретному суспільству. Проте певна частина політичних акторів (державних діячів, політичних лідерів, посадових осіб різних владних установ), які є відповідальними за долю країни, використовують поняття «криза» і як *виправдання* своїй бездарній та безрезультатній політичній і державній діяльності, для того, щоб знизити або взагалі зняти з себе відповідальність за вкрай низьку її ефективність. Що ж означає термін «криза»? Він грецького походження і означає «рішення, поворотний пункт, різкий, крутий злам, важкий перехідний період» [1, с. 267]. У енциклопедичному словнику «Політологія» криза трактується як «перерва у функціонуванні будь-якої системи із позитивним для неї або негативним витоком» [2, с. 148]. Навряд чи таке тлумачення є вичерпним, адже воно практично не розкриває сутності кризи як суспільного явища, акцентуючи увагу лише на перериванні процесу функціонування якоїсь системи та можливі наслідки, не пояснюючи його причин та особливостей. Розглянемо детальніше зміст поняття «криза» через їх прояв у різних сферах людської діяльності.

Як відомо, кризи бувають економічні, політичні, урядові та інші. Економічні кризи, як правило, характеризуються макроекономічними дисбалансами, банкрутством підприємств, збільшенням безробіття, зниженням життєвого рівня людей. Вичерпну характеристику дають кризі економісти, вважаючи її таким станом економіки (або однією із фаз економічного циклу), який характеризується перевиробництвом товарів стосовно попиту на них та платоспроможності споживачів, що призводить до скорочення виробництва, падіння цін, дефіциту вільних грошових коштів, які необхідні для платежів, біржового краху і дезорганізації кредитної системи, і, звісно, зниження рівня заробітної платні, прибутку, що спричиняє зростання безробіття, зниження добробуту людей. Найбільша в історії криза

відбулася у 30-х роках ХХ століття, коли обсяги виробництва, зокрема в США, скоротилися навпіл. Цей спад економісти назвали «великою депресією», і не лише через глибину падіння, а й тому, що він тривав 10 років. Найглибшою після другої світової війни була криза 1974-1975 рр. У цей період падіння виробництва сягало 10 відсотків. Причинами цих криз економісти вважають зміни у сфері кредиту, оновленні основного капіталу, зміни базових технологій, джерел енергії та об'єктів інфраструктури.

Економіка України на початку 90-х років минулого століття теж позначилася кризовими явищами, коли падіння виробництва сягало 45 %. Причини цієї кризи крилися у перманентному процесі роздержавлення, приватизації та формуванні принципово нової для тодішньої України змішаної економічної системи, а також у недостатньому рівні розвитку підприємницької ініціативи, яка пригнічувалася за часів командно-адміністративної системи.

Небезпека будь-якої кризи криється в тому, що вона неминуче спричиняє застій або депресію, в період яких деструктивні явища набувають ще більш поглибленого та яскраво вираженого руйнівного характеру. Цей період економічного циклу, який ще називається рецесією, спричиняє новий виток підвищення ділової активності підприємців, що призводить до поживлення економіки, а згодом до її піднесення. Це закономірне явище. Показовою у цьому плані є остання світова криза, яка розпочалася наприкінці 2008 року і, за оцінками експертів, може триматися не менш, як до кінця 2010 року. Вона позначилася економічною рецесією в усіх країнах світу, скороченням виробництв і масовими звільненнями працівників. Більшість аналітиків сходяться на думці, що сучасна світова криза носить фінансовий характер, тож і причини її криються у неефективній фінансово-грошовій політиці. Наприклад, голова директорів МДМ-банку О. Вьюгін вважає, що основна причина полягає у відсутності координації в політиці центральних банків різних країн, зокрема європейського і американського, оскільки вони проводять різну політику: принципами діяльності першого є стабільність економічного розвитку, а другого – економічне зростання і зайнятість, що і призвело до макроекономічних дисбалансів [3, с. 8]. Є думка, що основною і єдиною причиною обвальної кризи світової економіки є перевиробництво основної світової валюти – долара США [4].

Розуміння причин кризи надає можливість винайти шляхи її подолання. Уряди найрозвинутіших країн світу об'єднуються для того, щоб спільними зусиллями подолати кризові явища, не допустити значного зниження життєвого рівня населення. Відомий економіст, лауреат нобелівської премії Роберт А. Манделл, який відіграв значну роль у створенні і запровадженні єдиної європейської валюти «євро», вважає, що одним із шляхів подолання світової кризи є запровадження єдиної світової валюти, оскільки «чим більший валютний простір, тим більш стабільною стає економіка. Якби євро охопило увесь світ, світова економіка могла би дуже добре розвиватися» [5, с. 39–40]. Можна погодитися з такою думкою, оскільки вона дійсно ґрунтується на виважених аргументах: фінансова спільнота, яка має єдину валюту, потребує єдиних політичних програм, формування єдиної культури, єдиної релігії, що уможливорює сталий суспільний розвиток. Такою спільнотою в сучасних умовах є Європейський Союз. Проте Роберта А. Манделла не задовольняє масштаб цієї спільноти, він мріє про більш ширшу – світову, фундаментом якої може стати НАТО.

Варто зазначити, що сьогодні всі світові організації серйозно схвилювані небезпекою та глибиною кризових явищ та їх деструктивними наслідками. Невипадково вони намагаються надати підтримки тим країнам, економіки яких є нестабільними і найбільш уразливими. Особливо загрозливою серед європейських країн є ситуація в Україні. Так, результати дослідження, яке проводив Центр ім. Разумкова, свідчать, що 83,2 % українців уже відчули на собі фінансову та економічну кризу [6]. Вплив кризи на життя людей найбільш виявляється у зростанні цін і тарифів на комунально-побутові послуги, зниженням доходів населення, погіршенням якості харчування, медичного і культурного забезпечення і т. ін. Зважаючи на це, Організація Об'єднаних Націй дала Україні 170 рекомендацій для подолання кризи і закликала реалізувати їх для здійснення реформ. Про це йде мова в «Рекомендаціях з економічних і інституційних реформ – 2009», підготовлених аналітично-дорадчим центром «Блакитної стрічки» в рамках проекту Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні [7]. У документі експерти підкреслюють необхідність впровадження економічних і інституційних реформ і відзначають, що економічна криза відкриває шляхи для реформ в Україні, а отже для подальшої розбудови демократичного суспільства. У звіті спра-

ведливо стверджується, що Україна виявилася особливо уразливою перед світовою фінансовою і економічною кризою внаслідок повільного просування реформ протягом останніх років. Заступник директора регіонального бюро ПРООН для країн Європи і СНД Джихан Султаноглу підкреслив: «Україна опинилася серед країн, що найбільш постраждали від економічного спаду в Східній Європі у зв'язку з різким падінням попиту на продукцію металургійної та хімічної промисловості на світових ринках. Життєво важливо проаналізувати останні досягнення і прорахунки та переглянути державну політику з погляду пріоритетів людського розвитку» [там само].

Варто підкреслити, що економічні кризи, можуть бути пов'язані із політичними і урядовими кризами. Перші зазвичай спричиняються незадоволенням людей політикою правлячих верств, протиборством правлячих кіл; другі – частковою або повною неспроможністю уряду управляти країною, забезпечувати нормальну життєдіяльність населення. Про глибину сучасної політичної кризи в Україні обґрунтовано висловився професор М. Шульга у своїй резонансній статті «Деструкція влади»: «Сьогодні вже стало ясным, що українська державність переживає глибоку кризу, майбутній вихід з якої містить в собі всі можливі варіанти – від оптимістичного до песимістичного і навіть трагічного» [8, с. 482].

Аналізуючи політичну ситуацію в Україні, можна помітити, що криза ця спричиняється не протиборством політичних партій (що цілком логічно у демократичному суспільстві) або реальної влади і опозиції, а насамперед деструктивним протистоянням різних гілок влади, які персоніфікуються особами Президента В. Ющенка та Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, і командами, які їх підтримують. Звісно, політична боротьба є цілком закономірним явищем у суспільному житті. Однак вона мусить бути спрямована певними політичними силами на захист суспільних інтересів або інтересів певних соціальних груп і прошарків, які розділяють саме їхню ідеологічну платформу. Якщо ж вона набуває особистісного, персоніфікованого характеру, то неодмінно переростає у деструкцію влади, яку М. Шульга характеризує як «руйнування існуючої системи влади самою владою шляхом нічим не обмеженого винищення одного державного інституту іншим. В результаті таких дій деформуються функції державних органів, настає їх безсилля і атрофія, втрачається керованість не тільки в державі, а і в суспільстві» [8, с. 466–467].

Поглиблюється криза і наявністю державно-правових конфліктів, що розгортаються і поширюються в сучасній Україні. Конфліктність на державному рівні частіше носить деструктивний, дисфункціональний характер, перешкоджаючи розбудові демократії, формуванню правової держави. Так, наприкінці 2008 р. протистояння Президента України і Прем'єр-міністра досягло такої сили, що відкрито виявилось у гучному «газовому» конфлікті, заручниками якого стали навіть окремі країни Європейського Союзу. Саме в ньому оголилася й основна причина тривалого протистояння: перерозподіл енергетичних (виробничих) ресурсів. Цей конфлікт, розгорнувшись не тільки на міждержавному рівні «Росія-Україна», а насамперед на міжособистісно-посадовому: В. Ющенко (Президент) – Ю. Тимошенко (Прем'єр-міністр), підірвав і без того невисокий авторитет України у Європі та світі. «Політичні битви в парламенті», «конфронтація у середині судової і виконавчої гілок», як зазначає М. Шульга, набувають такої форми, яка стає загрозливою для самої держави» [8, с. 468]. Тож стає очевидною і наявність кризи довіри до правлячих структур. Про це свідчать результати соціологічних опитувань, проведених фахівцями Інституту соціології НАН України: оцінка діяльності Президента В. Ющенко складає 3,8 бали за 10-ти бальною шкалою; тільки 30 % опитаних вважають, що в Україні сьогодні є такі партії і рухи, яким можна довірити владу; лише 12,8 % зазначили, що депутати, які обрані від їх округу, здатні виражати їх інтереси у парламенті [9, с. 502].

Цілком очевидно, що кризові явища в Україні погіршили і без того нестабільну політичну ситуацію, що негативно позначилося на розвитку демократичних процесів, загальмувало розбудову громадянського суспільства, сприяло поширенню мімікрійних практик, коли під вигаданою машкарою досягаються егоїстичні вузько кланові інтереси. Можна переконливо стверджувати, що суспільні кризи здебільш негативно впливають на матеріальний, фізіологічний і моральний стан людей, знижують їх адаптивні здатності, гальмують процеси пристосування до погіршення умов життя. Більшість людей не можуть пристосуватися до економічної нестабільності, у них відбувається дестабілізація соціальної поведінки, порушується усталений спосіб життя, змінюється світосприйняття, поширюються мімікрійні життєві практики. «Криза – це цунамі, – образно висловився

А. Яценюк, – яке йде хвилями, самими руйнівними з них є перші три. Перша пройшла у минулому році, друга йде зараз, а третю я прогноую у травні-червні. До кожної з них треба будувати захисні споруди. І, нажаль, поки кожний повинен у найближчий рік стояти сам за себе. Це стосується як економічних агентів, так і населення. І, чесно кажучи, не бачу можливості, щоби можна було серйозно сподіватися на уряд або на когось ще у влади» [10]. У цій думці народного депутата закладено важливий екзистенційний смисл: кожна людина мусить мобілізувати свої вольові якості, винайти сили для адаптації до кризових явищ і збереження звичного способу життя; кожна соціальна група – об'єднати і спрямувати групові зусилля на пошук оптимальних шляхів протистояння негативним наслідкам кризи; кожна соціальна інституція – самоорганізуватися і самозберегтися шляхом модифікації чи конвергенції її складових з інноваційними елементами. Криза не тільки пригнічує моральний стан населення і несе в собі деструктивну потенцію, вона також і стимулює, відроджує нові сили, виявляє і мобілізує внутрішні резерви людей.

Пошук причин кризи та шляхів її подолання стає предметом як наукових, так і політичних дискусій. Соціологи радять припинити політичне протистояння, удосконалити судово-правову систему, економісти роблять акцент на удосконаленні банківської, бюджетної, страхової сфери, кредитної системи, розширенні переговорів з міжнародними фінансовими організаціями, посиленні контролю над газовим ринком і запобіганні безробіттю [10].

Отже, суспільну кризу можна схарактеризувати як переломний момент у функціонуванні будь-якої суспільної системи, який виникає під впливом певних економічних чи політичних процесів, спричинених протиріччями суспільного характеру і який може призвести до формування якісно нової її структури. Іншими словами, криза є своєрідною точкою біфуркації для суспільства, оскільки подальше його (післякризове) існування може визначатися одночасно двома напрямками: занепадом або руйнацією одних структур і розвитком або появою інших, інноваційних процесів і елементів. Так, наприклад, криза Веймарської республіки в Німеччині в 20-30-х роках минулого століття переросла в катастрофу, повну руйнацію демократичного республіканського режиму, в результаті чого виникла нова політична система – націонал-соціалістичний імперський режим, який зазнав повної поразки (кризи) у другій світовій війні [2, с. 148]. А криза тоталітарного

режиму у Радянському Союзі у 90-х роках ХХ ст. призвела до його руйнації і проголошення п'ятнадцяти суверенних незалежних республік. Тож не можна однозначно стверджувати, що кризові явища призводять до гальмування демократичних процесів. Вони носять неоднозначний характер: з одного боку, руйнують усталений спосіб життя, порушують стабільність, дезорганізують соціальні структури, а з іншого – прискорюють формування нових соціальних утворень, мобілізують людські резерви на досягнення нових цілей.

Література

1. Словарь иностранных слов. – 8-е изд. – М.: Русский язык, 1981.
2. Политология: энциклопедический словарь. – М.: Изд-во МКУ. – 1993. – С. 148-149.
3. Российский банкир назвал причину мирового кризиса // Из сети Интернет. – Червоний гірник. – 2009. – № 42-43.
4. Причина мирового финансового кризиса//<http://www.forexcenter.ru/print/p=crisis1>
5. Mundell R. A. Zróbmy jedną świątową walutę! // Polityka. – 2009. – № 12 (2697). – С. 38-41.
6. Останні вісті з мережі Інтернет // Червоний гірник. – № 40. – 14 березня 2009 р. – С.1.
7. ООН дала Україні 170 антикризових рекомендацій // Останні вісті з мережі Інтернет // Червоний гірник. – № 60. – 18 квітня 2009 р. – С.1.
8. Шульга М. Деструкція влади (замість післямови) / Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 463-483.
9. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008.
10. Эксклюзивное интервью народного депутата Украины Арсения Яценюка агентству «Интерфакс-Украина» // <http://www.news.liga.net>.

Юрій Візниця

Українська ментальність: сутність та риси

У статті досліджується проблема української ментальності, її сутність і риси. Розглянуто концепції ментальності в українській соціогуманітарній науці, виділені ознаки ментальності українського народу.

The article deals with the problem of the Ukrainian mentality, its essence and characteristics. The concepts of mentality presented in Ukrainian sociological science are considered, the characteristics of mentality of the Ukrainian people are allocated.

Проблема неупередженого дослідження феномену національної ментальності була завжди актуальною та складною, виходячи з складності та багатозначності самого об'єкту дослідження аж до